

ERZURUM MERKEZ İLÇESİ TARIM İŞLETMELERİNDE HAYVANCILIĞI GELİŞTİRME KREDİSİNİN ETKİNLİĞİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

İhsan Pertev ÖZÇELEBİ (1)

ÖZET : Araştırmanın amacı Erzurum Merkez İlçe'de 1976 yılında 27 köyde, 71 tarım işletmesine Dünya Bankası ve T.C. Ziraat Bankası'nca ortaklaşa verilen süt koyuncululuğu kredilerinin etkinliğinin saptanması ve değerlendirilmesi ile ürün pazarlaması ve pazarlama ile ilgili olarak kooperatifçilik hareketlerinin incelenmesidir. 1976, 1977 ve 1978 üretim yıllarına ait veriler anketlerle elde edilmiştir. İlk olarak, tarım işletmelerinin kredi öncesi ekonomik durumları işletme neticeleri ile saptanmıştır. Etüd edilen işletmeler sahip oldukları arazi varlıklarına göre üç gruba ayrılmıştır. Kredi sonrası üretim yıllarında yem bitkileri ekim alanında ve sulanan arazide artma, susuz arazide ise azalma olmuştur. Kredi sonrası yıllarda çiftlik sermayesi oranında düşme, işletme sermayesi demirbaş kıymetindeki oranları yükselirken, bitkisel üretim değeri oranı azalmıştır. Bunun yanında, kredi kullanımı ile işletmelerde yem bitkileri ekim alanının ve sulanan arazi miktarının arttığı, kredi ile satın alınan damızlık koyunların yanında üretimle de hayvan varlığında artış sağlandığı, ahır ve ağıl kapasitelerinin arttığı, bitkisel ve hayvansal üretimde verim artışı sağlandığı, bunların sonucu olarak da, işletmelerde hasıla artışı gerçekleştirildiği görülmüştür.

A RESEARCH ON THE EFFECTIVENESS OF THE LIVESTOCK DEVELOPMENT CREDITS IN AGRICULTURAL FARMS OF ERZURUM PROVINCE CENTRAL DISTRICT

SUMMARY : The objective of this survey is to determine and evaluate the effectiveness of the sheep feeding and dairy farming credits given to 71 farms in 27 villages in the Central District of Erzurum Province supplied jointly by the Agricultural

1) Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, ERZURUM.

Bank of Turkey and the World Bank in 1976 and to examine the marketing of farm products and the cooperative activities with regard to marketing in the region. The data on 1976, 1977 and 1978 production periods have been collected through questionnaire on the farms. At the onset of the study the economic conditions of the farms before being credited were determined by means of the yields of the corporations. The 71 farms were divided into 3 groups according to the size of land owned by each individual farmer. In the post-credit years the rate of irrigated and fodder crop land has increased. On the other hand in this period the rate of farm capital has decreased while operational capital has also increased. In the post - credit years the value of the animal products and the stationary assets have increased while the relative value of crop products has decreased. In the final evaluation of the results of this study, it can be concluded that in the farms where credits are used, irrigated fields, fodder crop land, the number of animals, the quality of animal shelters, the productivity both in animal husbandry and crop production have increased and as a result, an increased gross product in the farms has been realized.

GİRİŞ

Dünya nüfusunun giderek artması karşısında tarım ürünlerine olan ihtiyaç her geçen gün artmakta, bunun sonucu olarak da tarım ürünleri, gerek iç gerekse dış pazarlarda aranan mal haline gelmektedir. Ekonomisi genellikle tarıma dayalı olan ülkemizde, bir yandan gerekli sanayi hamlemizi gerçekleştirirken, diğer yandan da tarımda daha fazla gelir temin etmenin yollarını aramak zorundayız.

Türkiye'de bitkisel ve hayvansal üretimde verim birçok ülkeye göre oldukça düşüktür. Artan nüfusu besleyebilmek ve ihtiyaç duyulan malların ithalinde gerekli olan döviz sağlayabilmek için tarımda verimi arttırıp daha fazla ürün almamız gerekmektedir. Tarımda verimi arttırmak için de modern teknolojinin gerektirdiği üretimi arttırıcı girdilerin planlı ve programlı bir şekilde kullanılması gerekir. Üretimi arttırıcı girdilerin kullanılması, öncelikle çiftçilerin teknolojik gelişmeleri benimsemelerine, diğer bir ifade ile kullanacağı girdilerin faydasına inanmalarına ve aynı zamanda bu iş için gerekli ek bir finansman kaynağına sahip olmalarına bağlıdır.

Bu konuda karşılaşılan ilk problem, çiftçilerin teknolojik yenilikleri çabuk ve kolayca benimseyip uygulayabilecekleri bilgi düzeyine sahip olmalarıdır. Çiftçilerimiz genellikle, uygulamalarında bilgi ve teknikten çok, geleneksel yöntemlerle hareket etmekte, faaliyetlerini işgücü, hayvan çeki gücü ve arazi varlığına dayalı olarak yürütmekte ve üretimi arttırıcı girdilere az yer vermektedirler.

İkinci problem, üretimi artırıcı girdilerin temini için gerekli finansman ihtiyacının karşılanmasındaki zorluklardır. Ülkemizde tarım kuruluşları, çiftçilere gerekli bilgileri koordineli bir şekilde ve bütüncü olarak götürmedikleri gibi, kredi kuruluşları da ihtiyaç duyulan kredileri tam ve zamanında karşılayamamaktadırlar. Özellikle, tarımsal kredi veren kuruluşlar arasında bir koordinasyon olmadığından çiftçilere verilen kredinin büyük bir kısmı da kontrol edilememektedir.

Ülkemizde halen 3 milyon aile geçimini tarımdan sağlamaktadır. 1976 yılı itibarıyla mevcut nüfusun % 57'si kırsal alanda yaşamaktadır (Anon., 1979). Buna karşılık çiftçi gelirleri diğer kesimlerde yaşayan nüfusa göre daha düşüktür. Bunun nedenleri arasında tarımda üretimi artırıcı girdilerin yeterli düzeyde kullanılmaması, arazi tesviyesi, sulama, gübreleme, tarımsal mücadele gibi uygulamaların eksikliği sayılabilir. Bundan başka kredi ve pazarlama politikasındaki aksaklıklar hayvancılıkta yüksek verimli kültür irklarının yaygınlaştırılmaması gibi nedenler de çiftçi gelirleri üzerinde olumsuz etkenlerdir.

Üreticiler, mevcut arazi ve hayvanlarından rasyonel çalışarak daha fazla verim elde etmek için üretimi artırıcı girdileri kullanmak zorundadırlar. Bu iş için gerekli sermayenin tasarruf yapılarak biriktirilmesi, bugünkü koşullarda mümkün değildir. Kendi tasarrufları ile ihtiyacı olan sermayeyi sağlayamayan üreticiler, çoğu kez dış kredi kaynaklarına başvururlar. Bu kaynakların başında gelen T.C. Ziraat Bankası, çiftçilere doğrudan kredi verdiği gibi, Tarım Kredi, Tarım Satış ve diğer tarımsal kooperatifler ve kuruluşlar aracılığı ile dolaylı yoldan da kredi vermektedir. Banka, projeye dayalı olarak, özel fon ve kontrollü Zirai Kalkınma Kredileri'nde ihtiyaca göre hazırlanan proje tutarını çiftçiye aynı ve nakdi olarak vermekte ve bu kredinin sarf yerini kontrol etmektedir.

T.C. Ziraat Bankası'nın projeye dayalı kontrollü kredi uygulamalarından biride Geliştirmede ve Teşvik Kredileri'dir. T.C. Ziraat Bankası ile Dünya Bankası (Uluslararası Kalkınma Birliği - IDA) arasında yapılan bir anlaşma gereğince ortaklaşa oluşturulan fonlardan, yüksek verimli süt ve et hayvancılığının, süt sanayiinin ve ihracata yönelik sebze ve meyveciliğin geliştirilmesi için 1972 yılından beri üreticilere geliştirme ve teşvik kredileri verilmektedir. Bu kredi uygulaması Erzurum Bölgesinde 1975 yılında başlatılmıştır. Verilen krediler, daha ziyade yerli süt koyunculüğünün iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacını gütmektedir.

Söz konusu kredi uygulamasının üreticilere ne derecede faydalı olduğunu tesbit etmek amacıyla Erzurum Merkez İlçesi tarım işletmelerinde yapılan bu araştırmada, tarım işletmelerinin kredi kullanmadan önceki ekonomik durumları saptanarak

bulunan değerler, aynı işletmelerin kredi kullanımından sonraki üretim yıllarında elde ettikleri ekonomik değerleri ile karşılaştırarak kredinin üretim kaynakları ve işletme neticeleri üzerindeki etkinliklerinin tesbitine çalışılmıştır.

Bölge ekonomisinde, özellikle Kars İlinde, süt hayvancılığı önemli bir yere sahiptir (Aras, 1954). Bölgenin diğer bir önemli hayvancılık merkezi Erzurum'da da canlı hayvan üretimi ile ilgili olarak kombina ve belediye mezbahalarında hayvan kesimleri ile et üretim ve üretim trendlerinin incelendiği bir araştırmada, üretim trendinin manda etinde % 135.6 ile en yüksek, koyun eti üretiminde % 6.0, sığır etinde % 8.2 ve toplam et üretiminde de % 7.5 olduğu, et üretim trendlerinin yıldan yıla artan bir seyir izlediği saptanmıştır (Gülten, 1971).

Türkiye hayvancılığında üretim alanında başta yetiştiricilik, besleme ve bakım ile ekonomik olmak üzere birçok problemle karşılaşılmakta olup, bu problemlerin giderilmesi için; besleme, damızlık, hastalık kontrolü ve idarecilik faaliyetlerinin iyileştirilmesi, araştırma ve eğitim faaliyetlerinin ıslahı ve geliştirilmesi, kredi durumunun ıslahı ve istatistiksel verilerin temini ile ilgili problemlerin çözümü gerekmektedir (İşyar, 1975).

Tarımsal işletmelerde kredi veren kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanması ve bu görevin Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na verilmesi gerekmektedir (Güneş, 1973). Öte yandan ülkemizde bir "Kooperatif Bankası" kurulması, kooperatif ilkel rinin tarımsal kooperatiflere uygulanması, kooperatiflerin pazarlama hizmetlerinin geliştirilmesi ve bazı üretim araçlarının kooperatifler yolu ile ortaklaşa kullanılması sağlanmalıdır (Karacan, 1975). Tarım Kredi, Tarım Satış ve diğer tarımsal kooperatiflere ortak olan çiftçilerin kredi ve ürün pazarlaması yönünden ilişkilerinin incelendiği bir araştırmada, çiftçilerin kooperatifçilik yönünden bilinçlenmemiş oldukları bunun nedenininde kooperatifçilik eğitimi çalışmalarının ihmal edilmesi olduğu saptanmıştır (Aras ve Çıkan, 1976).

Hayvancılık işletmelerine kredi verilirken gözönünde bulundurulması gereken hususların başında özellikle çiftçilerin hayvancılık konusundaki teknik bilgileri ve geçmiş yıllardaki başarı durumlarının kıstas olarak alınması gerekir (Anon., 1954). 1960-1970 döneminde A.B.D'de Süt Endüstrisi içinde sütçülük kooperatiflerinin pazarlama faaliyetlerinin, yapısal değişiklikleri, süt üretim ve tüketimi ile işlenmesinin, dağıtımının tüketici tercihlerine göre pazar talebinde dikkate alınması gerekir. Sütçülük Kooperatifleri sayesinde üretimden pazarlamaya kadar tüm üretim faaliyetleri aşamasında kredi ihtiyacı saptanmalı ve etkin biçimde kredi uygulaması

yapılmalıdır (Knutson, 1970). Özellikle küçük aile işletmeleri için kooperatif kredileri çok büyük öneme sahiptir (Michel and Suchluter, 1973).

MATERYAL VE METOD

Materyal

Araştırma, Erzurum Merkez İlçesi'nde 1976 üretim yılı sonunda Hayvancılığın Geliştirme Kredisi çerçevesinde süt koyuncululuğu için kredi kullanan 27 köyde toplam 71 tarım işletmesini kapsamaktadır. Araştırmada, işletmelerin kredi öncesi ve kredi sonrası üretim yıllarına ait üretim faktörleri varlıkları ve faaliyet neticelerinin tesbit ve analizini yapmak, böylece kredinin işletmeler içindeki etkinlikleri ile bölgede canlı hayvan ve hayvansal ürünler pazarlaması ile ilgili sorunları araştırmak ve buna bağlı olarak da tarımsal kooperatifçilik hareketlerini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmaya esas teşkil edecek veriler, işletmelerden amaca uygun şekilde hazırlanan anket formları ile derlenmiştir.

Kredi ve uygulama ile ilgili bilgiler, ilgili Bakanlık ve Genel Müdürlüklerden alınan izinle, G.T.H.B. Hayvancılığın Geliştirme Erzurum Bölge Proje Müdürlüğü ile T.C. Ziraat Bankası Erzurum Şube Müdürlüğü kayıtlarından alınmıştır. Kayıtlardan elde edilen bilgilerle, anket uygulamasında çiftçilerin beyanları kontrol edilerek mümkün olduğunca gerçeğe en yakın verilerin toplanmasına özen gösterilmiştir.

Anketlerde, işletmelerin kredi öncesi 1976 üretim yılı ile kredi sonrası 1977 ve 1978 üretim yıllarına ait arazi, nüfus ve işgücü, sermaye, gelir, gider ürünlerin pazarlaması ve kooperatifçilikle ilgili bilgilerin yanında, anket yapılan köylerde hayvanların mer'aya çıkış ve dönüşleri, köylerde ortalama süt verimi, ahırda yemleme süresi, çoban, imam, bekçi ücretleri, işçi gündelikleri, yol, su, elektrik ve mer'a durumu ve üretilen tarımsal ürünlerin pazarlaması ile ilgili bilgiler saptanmaya çalışılmıştır. 1 Ekim - 30 Eylül tarihleri arası bir üretim yılı olarak kabul edilmiştir.

METOD

Araştırmada etüdü edilen 71 tarım işletmesi sahip oldukları arazi büyüklüklerine ait frekans dağılımından yararlanarak, işletmeler, literatürdeki uygulamalara paralel olarak sınıf aralıkları 50 da. olmak üzere sınıflandırılmışlardır. Anakitleyi oluşturan işletmelerin 101-250 da. arasında yoğunlaştığı, toplam 71 işletmeden 58'inin (% 81.6'sı) bu sınırlar arasında bulunduğu gözönünde tutularak, işletmeler 101-150; 151-200 ve 201-250 da. olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

İşletme faaliyetlerinin analizinde kullanılan 1976, 1977 ve 1978 yıllarına ait veriler arasında uyum sağlamak ve sonuçların karşılaştırılmasında gerçekçi yargılara varabilmek amacıyla Toptan Eşya Fiyatları Endekslerini kullanmak suretiyle 1976 üretim yılı fiyatları baz alınmış, 1977 ve 1978 yıllarına ait fiyatlar baz yılına göre indirgenerek gerekli analizler yapılmıştır.

Çiftçi ve ailesinin işgücü mevcudu Erkek İş Birimi cinsinden hesaplanmıştır. Bölgede bir yılda çalışılabilir gün sayısı 295 gündür (Aksöz, 1966). İşletmelerdeki mevcut hayvan varlığı, Büyük Baş Hayvan Birimi esas alınarak tesbit edilmiştir.

Kredinin işletmelerdeki etkinliği, yem bitkileri alanı ve sermaye çeşitlerindeki değişiklikler, işletmelerin faaliyetlerinin sonuçları ve bunlardaki gelişmeler, kredi öncesi ve sonrası olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Etüd edilen işletmelerin, faaliyet neticelerinin (gayrisafi hasıla, işletme masrafları, saf hasıla ve işletme kârı, tarımsal gelir, aile iş kazancı, özsermaye rantı, çiftlik rantı ve toprak rantı, rantabilite) hesap ve analizinde Bütçe Yönetimi kullanılmıştır. Teşebbüsler ayrı ayrı ele alınmadan nihai üretim durumu esas alınmıştır.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

Araştırma kapsamındaki işletmelerin ortalama arazi varlığı, 101-150 da. arazi varlığına sahip (I. Grup) işletmelerde 131.2 da. arazi varlığına sahip (II. Grup) işletmelerde 170.5 da. ve 201-250 da. araziye sahip (III. Grup) işletmelerde 279.8 da. olup, işletmeler ortalaması 204.9 da. arazinin % 27.4'ü çayır, % 16.4'ü yem bitkileri ve % 56.2'si sulu ve susuz tarla arazisi olarak çeşitli bitkilere ayrılmış olduğu halde, kredi sonrası dönemde mevcut arazinin % 27.3'ü çayır, % 25.5'i yem bitkileri, % 47.2'si de diğer bitki çeşitlerine ayrılmıştır.

Bölgenin ekolojik koşulları nedeniyle, hububat ve çapa bitkilerinin büyüme sürecinin sınırlı olması, yem bitkilerine sulu tarımda üstünlük kazandırmaktadır. Bunun yanında, kredi alan üreticiler artan hayvan sayısına işletme içinde yem sağlama yolu aramakta, bu nedenle de sulu arazide yem bitkilerine ayrılan alanda artış görülmektedir.

Yem bitkileri ekim alanı içinde yonca ilk sırayı alırken, onu korunga ve fiğ izlemektedir.

İşletmelerde kredi öncesi dönemde, işletmeler ortalaması % 42.0 olan nadas arazi oranı, kredi sonrası dönemde ilk yıl % 33.6'ya ikinci yıl % 22.5'e düşmüştür.

Nadasa bırakılan arazi oranı, kredi kullanımı ile düşüş gösterirken, işletme büyüklükleri arttıkça nadasa ayrılan arazinin oranında bir artış görülmüştür.

Bölgede kuru tarım yapılan arazilerde ikili münavebe (nadas-hububat) sistemi uygulanmaktadır. Sulu koşullarda uygulanan münavebeler içerisinde, % 27.8 oranında ikili, % 22.2 oranında üçlü ve % 50.0 oranında da dörtlü münavebe sistemi yaygın uygulamalardır.

Kredi uygulaması ile işletmelerdeki hayvan varlığında daha fazla oranda artış görüldüğü için, kredi öncesi dönemde işletmeler ortalaması BBHB'ne düşen ortalama yem bitkileri alanı (çayır dahil) 3.2 da. iken, kredi sonrası dönemde bu alan ilk yıl 2.7 da., ikinci yıl ise 2.6 da. olmuştur. Kredi sonrası dönemde, bitkisel üretimde özellikle çayırotu, yonca ve fiğ üretiminde artış olmuştur. Buna neden olarak, sulama ve gübreleme olanaklarının kredi sonrası dönemde artması gösterilebilir.

Kredi öncesi dönemde hayvan varlığı işletmeler ortalamasında, 27.51 BBHB'dir. Mevcut hayvan varlığının % 97.7'si irat, % 2.3'ü iş hayvanıdır. Kredi sonrası dönemde ilk yıl işletmelerin hayvan varlığı 38.28 BBHB, ikinci yıl ise 42.81 BBHB'ne yükselmiştir. Kredi öncesi işletmeler ortalamasında 92.5 baş olan hayvan mevcudu, kredi sonrası iki yılın işletmeler ortalamasında % 41.8 artışla 223.7 başa yükselmiştir.

Kredi öncesi dönemde, işletmeler ortalamasında nüfus miktarı erkek iş birimi cinsinden 3.92 iken, kredi sonrası dönemde, iki yılın işletmeler ortalamasında toplam kullanılabilir işgücünün % 56.1'i kredi sonrası iki yılın ortalamasında ise % 58.1'i oranındadır.

Araştırmanın temel amacı, işletmelerde kredi kullanımı sonucu ortaya çıkan değişimleri incelemek olduğundan, işletmelerin sermaye durumlarının incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Tarım işletmelerinde üretime katılan tüm servet unsurlarına sermaye denmektedir (Aras, 1976). Çalışmada, işletmeleri sermaye bakımından analiz ederken sermayenin fonksiyonlarına göre tasnifi esas alınmıştır (Açıl ve Köylü, 1975).

Çiftlik ve işletme sermayesinden meydana gelen aktif sermayenin kredi öncesi dönemde işletmeler ortalamasında % 80.7'si çiftlik, % 19.3'ü işletme; kredi sonrası dönemde ilk yıl ortalama % 67.9'u çiftlik, % 32.1'i işletme; ikinci yılda ise ortalama % 67.4'ü çiftlik % 32.6'sı da işletme sermayesi olmuştur. Kullanılan kredinin önemli bir dilimi (% 78.9'u) işletme sermayesi eksikliğinin tamamlanması amacıyla verildiğinden ve kullanıldığından kredi öncesi döneme göre kredi sonrası dönemde aktif sermaye içinde işletme sermayesi oranının arttığı görülmüştür. Araştırma

kapsamındaki işletmelerde işletme sermayesinin aktif sermaye içindeki payı, bölgede saptanan işletme sermayesi paylarından daha fazla olduğundan kredi kullanımı ile üretimde, üretimi arttırıcı girdilere daha fazla yer verildiği anlaşılmaktadır.

Kredi öncesi dönemde, işletme borçlarının işletmeler ortalaması % 55.4'ü Ziraat Bankası % 44.6'sı da şahıs borçlarıdır. Kredi sonrası dönemde, işletmeler ortalaması işletme borçlarının % 95.5'i Ziraat Bankası, % 4.5'i şahıslara olan borçlardır. Verilen kredinin işletmeler ortalamasında kullanım yerleri; % 63.8'ini damızlık koyun alımları, % 13.5'ini ağıl ve ahır yapım ve onarımları, % 7.6'sını yem bitkileri tesisi, % 4.0'ünü kimyasal gübre, % 4.2'sini yem satın alımları, % 6.9'unu diğer giderler oluşturmaktadır.

Kredinin hayvan alımları ile bölümü, işletme büyüklüğü ile ters orantılı seyretmiştir. Diğer bir deyişle, küçük işletmelerde koyun satın alınması ile ilgili kredi harcamaları daha fazla olmuş, işletme grupları büyüdükçe azalmıştır.

Araştırma kapsamındaki işletmelerin tarımsal faaliyetlerinin neticelerinin saptanması ve analizi çerçevesinde gayrisafi hasıla, işletme masrafları, saf hasıla, işletme kârı, tarımsal geliri, aile iş kazancı, özsermaye rantı ve rantabilite hesaplamaları yapılmıştır.

Gayrisafi hasıla, ekonomik bir bütün olarak düşünülen tarım işletmelerinde, bir üretim yılı içerisindeki ekonomik faaliyetler neticesinde, yeni üretilen mallar ile bunların işlenme, mübadele ve yeniden kıymetlendirme yoluyla sermaye kısımlarında meydana gelen artışın miktar ve kıymetçe ifadesidir (Aksöz, 1956).

Kredi öncesi dönemde, işletmeler ortalaması olarak gayrisafi hasılanın % 42.1'i bitkisel üretim, % 40.9'u hayvansal üretim, % 12.9'u demirbaş kıymetindeki artış, % 2.7'si konut olarak kullanılan binaların kirası, % 1.4'ü işletme dışı tarımsal gelirden kaynaklanmıştır. Kredi sonrası dönemde, işletmeler ortalamasında, gayrisafi hasıla % 87.6 oranında artmış olup, bu değer % 50.1'i hayvansal üretim, % 27.8; bitkisel üretim, % 18.2'si demirbaş kıymetindeki artış, % 2.3'ü işletme dışı tarımsal gelir, % 1.6'sı bina kirasında oluşmuştur. Kredi sonrası dönemde, hayvansal üretim değeri ile demirbaş kıymetindeki artış oranları artarken, bitkisel üretim değeri oranı azalmıştır. Kredi sonrası üretim yıllarında buğday üretiminde gerileme, şekerpancarı ve patates üretiminde ise artış olmuştur. Öte yandan kredi kullanımı ile işletmelerde yem bitkileri ekim alanı genişlediğinden ve hayvan barınakları yapım ve onarımında da iyi yönde gelişme gözlenmiştir.

Gayrisafi hasılanın elde edilmesi için yapılan, aktif sermayenin faizi hariç, tüm masrafların toplamı işletme masraflarını oluşturur. İşletme masrafları, işçilik

masrafları, cari masraflar ve demirbaş kıymetindeki eksilme ve amortismanlardan oluşur.

İşçilik masraflarına, işçilere ödenen aynı ve nakdi ücretlerle çiftçi ve ailesinin işletmede bilfiil çalıştıkları günler için hesaplanan ücretler dahildir. Kredi önceki dönemde, işçilik masraflarının % 79.7'sini aile işgücü, % 20.3'ünü ücretli işçi giderleri oluştururken, kredi sonrası dönemde işletmeler ortalaması işçilik masraflarının % 67.2'sini aile işgücü, % 32.8'ini de ücretli işçi giderleri oluşturmuştur. Kredi sonrası dönemde yem bitkileri ekim alanının artması ile çayır, yonca ve korunga biçmede, şekerpancarı ve patates çapa ve sökülümünde, hasat mevsiminin kısa olması nedeniyle aile işgücünün yetmediği zamanlarda ücretli işçi çalıştırılmasına gerek duyulması işçi ücretlerini ve hayvan sayısındaki artış da çoban ve bakıcı masraflarını artırmıştır. Bunun sonucu olarak kredi sonrası yıllarda, kredi öncesine nazaran daha fazla ücretli işçi çalıştırılmıştır.

Kredi öncesi dönemde işletmeler ortalamasında cari masrafların % 16.6'sını bina bakım ve onarımı, % 14.5'ini yem, % 13.1'ini akaryakıt ve makina bakım ve onarımı, % 10.5'ini kimyasal gübre, % 5.6'sını tohumluk ve % 39.7'sini diğer cari giderler adı altında tarımsal mücadele, sulama, aydınlatma, ısıtma, yem bitkileri tesis giderleri, vergi ve rüsumlar gibi giderler oluşturmaktadır. Kredi sonrası dönemde işletmeler ortalamasında cari masraflar % 215.8 oranında artmış olup bunun % 30.2'sini bina bakım ve onarımı, % 15.8'ini akaryakıt makina bakım ve onarımı, % 12.4'ünü kimyasal gübre, % 9.6'sını yem, % 1.8'ini tohumluk ve % 30.2'sini diğer giderler oluşturmuştur.

Kredi öncesi dönemde işletmeler ortalaması işletme masraflarının % 59.6'sını işçilik masrafları, % 25.7'sini cari masraflar ve % 14.7'sini demirbaş kıymetindeki eksilme ve amortismanlar oluştururken, kredi sonrası dönemde ortalama olarak işletme masraflarının % 43.2'sini işçilik masrafları, % 41.6'sını cari masraflar ve % 15.2'sini de demirbaş kıymetindeki eksilmeler ve amortismanlar oluşturmuştur.

Gayrisafi hasıladan işletme masrafları düşüldükten sonra geriye kalan kısım saf hasılayı verir. Saf hasıla işletmelerin başarısını gösterir. İşletme masrafları gayrisafi hasıladan yüksek olduğu zaman, menfi bir hasıla var demektir ve bu, işletmelerin zarar ettiğini gösterir. İşletmelerin başarılı olabilmesi için saf hasılanın pozitif olması gerekir. Araştırma kapsamındaki her üç işletme grubunda da saf hasılanın, kredi öncesi ve sonrası dönemde, pozitif olduğu görülmüştür. Kredi kullanımından sonraki dönemde, kredi öncesi döneme nazaran işletme gruplarında saf hasıladaki artış olmuştur. Bu artış kredi sonrası ilk yıl ortalama % 61.3, ikinci yıl ise %

105.5'tir. Saf hasıla aktif sermayenin getirisi olduğuna göre, işletmelerde elde edilen saf hasıla değerinin normal faiz oranından daha düşük olması işletmelerin kârlı çalışmadıklarını ifade eder. Bu bakımdan işletmeler mukayese edilirken her 100 TL'lik aktif sermayeye düşen saf hasıla değerine bakılır. Her 100 TL'lik aktif sermayeye düşen saf hasıla bakımından işletmeler, kredi öncesi ve sonrası dönemlere göre karşılaştırıldığında, işletmelerin başarı derecesinin kredi sonrası dönemde ve işletme büyüklüğü ile arttığı görülmüştür.

Gayrisafi hasıladan üretim masrafları çıkarıldığında, işletme kârı bulunur. Üretim masrafları ise, işletme masrafları ve aktif sermayenin faizinin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle, saf hasıladan aktif sermayenin faizi çıkarıldığında işletme kârı elde edilir. İşletme gruplarında kredi kullanımından sonraki dönemde kredi öncesine göre işletme kârında artış olmuştur. Bu kâr, kredi sonrası iki yılın işletmeler ortalamasında, % 243.6'dır.

Tarımsal gelir, özsermayenin rantı ile çiftçi ve ailesinin işletmedeki çalışmalarının karşılığında elde edilen gelir olup gayrisafi hasıladan özsermayenin faizi, çiftçi ve ailesinin işgücü ücret karşılığı hariç, diğer tüm masrafların çıkarılmasıyla bulunabileceği gibi, saf hasıladan borç faizleri düşüldükten sonra kalan kısma çiftçi ve ailesinin işgücü ücret karşılığının ilave edilmesiyle de bulunabilir. Etüd edilen işletmelerde, çiftçilerin borçları şahıslara ve T.C. Ziraat Bankası'na olan borçlarıdır. İşletmelerde, tarımsal gelirin işletme büyüklüğü ile beraber arttığı, bu gelirin büyük bir kısmının saf hasıladan, geri kalan kısmının ise aile işgücü ücret karşılığında oluştuğu görülmüştür. Kredi kullanımından sonraki yıllarda tarımsal gelir içinde saf hasıla oranı her yıl artan bir seyirle artmakta, buna karşılık aile işgücü ücret karşılığı oranı azalmaktadır. Bu durum işletmeler için başarı sayılabilir. İşletmeler ortalamasında, işletme başına düşen tarımsal gelirin, kredi sonrası dönemde kredi öncesi döneme göre % 63.6 oranında arttığı görülmüştür.

Kredi sonrası iki yılın işletmeler ortalamasında aile iş kazancının, kredi öncesi döneme göre % 122.2 oranında arttığı görülmüştür.

Tarıma yatırılmış özsermayenin gelirini ifade eden özsermaye rantı kredi öncesi döneme nazaran işletmeler ortalamasında, kredi sonrası dönemde % 75.8 oranında artmıştır.

Kredi sonrası üretim yıllarında kredi öncesine göre çiftlik rantı'nda % 74.6 oranında, toprak rantı'nda ise % 84.1 oranında artış olduğu görülmüştür.

Rantabilite, bir işletmenin belirli bir süre zarfında elde ettiği kârın, o işletme emrinde çalışan sermayeye (yabancı sermaye dahil) oranıdır (Isaac, 1974). Rantabilite

yüzde olarak ifade edilmektedir. Etüd edilen işletmelerin kredi öncesi ve sonrası ekonomik durumları, yani başarı dereceleri tesbit ve mukayese edilirken Rantabilite oranı da kıstas olarak kullanılmıştır. İşletmelerde rantabilite oranı, mali rantabilite, ekonomik rantabilite ve rantabilite faktörü olmak üzere ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Safî kârın, işletmede çalışan öz sermayeye oranı olan Mali rantabilite oranı, işletmeler ortalaması olarak kredi öncesi dönemde % 3.09 iken, kredi sonrası dönemde % 242.1 artışla % 10.57'ye yükselmiştir. Kredi kullanımının ilk yılında kredi yatırımlarından beklenen düzeyde verim alınamaması ve işletme masraflarının ilk yılda fazla oluşu nedeniyle, ilk yılda mali rantabilite oranı, ikinci yıla nazaran daha düşük olmuştur. Kredi sonrası üretim yıllarındaki mali rantabilite oranına bakılarak kredi kullanımının işletmelerde başarılı sonuçlar verdiği söylenebilir.

Saf kâr ile yabancı sermayeye ödenen faiz toplamının, işletmelerdeki öz ve yabancı sermaye toplamına oranı olan Ekonomik rantabilite oranı, etüd edilen işletmelerde mali rantabilite oranında pek fazla farklılık göstermemektedir. Bunun nedeni, işletmelerde aktif sermaye içinde yabancı sermayenin (borçların) fazla bir yekün tutmamasıdır. Kredi öncesi üretim yılında işletmeler ortalamasında aktif sermaye içinde özsermaye oranı % 98.7, kredi sonrası üretim yıllarında ise % 87.8 ve % 91.8'dir. Kredi öncesi ve sonrası dönemlerde ekonomik rantabilite oranı pozitif olduğundan, işletmelerin zarar söz konusu değildir. Kredi öncesi dönemde ekonomik rantabilite oranı % 3.17 iken, kredi uygulaması ile bu değer % 10.44'e ulaşmıştır.

İşletmelerde rantabilite faktörü saf hasılanın gayrisafi hasılaya oranlanmasıyla bulunmuştur. Etüd edilen işletmelerde saptanan rantabilite faktörü, kredi öncesi dönemde ortalama % 63.61 iken, kredi sonrası dönemde ortalama % 565.98'e yükselmiştir.

Araştırma kapsamındaki işletmelerde, hayvan ve hayvansal ürünleri pazarlaması ile ilgili olarak çiftçi organizasyonlarına rastlanmıştır. Çiftçiler hayvanelerini, Erzurum Hayvan Pazarı'nda E.B.K. Et kombinasında ve köyde satmaktadırlar. Üretilen sütün değerlendirilmesi için bölgede ticari amaçla kurulan 3 mandıra ve bir de sütçülük kooperatifi bulunmaktadır. Anket uygulanan çiftçiler bu kooperatife ortak değildir. Kooperatifin günlük süt işleme kapasitesi 2000 kg'dır. Kooperatifin ortakları dışında süt alımı çok sınırlı düzeyde kalmaktadır. Çiftçiler sütlerini daha ziyade mandıralara vermekte veya işletmede yağ ve peynir yapmak suretiyle değerlendirmektedirler.

Anket uygulan bölgede, 4'ü Toprak-Su, 16'sı da Üretim ve Pazarlama olmak üzere toplam 20 kooperatif bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki işletmelerden

sadece 21'inin çeşitli kooperatiflere üye oldukları, geri kalan 50 işletmenin hiçbir kooperatife üye olmadıkları saptanmıştır. Kredi kullanımının, araştırma bölgesinde kooperatifleşme açısından pek fazla etkili olmadığı, ancak üreticilerin artan ürünlerini satarken karşılaştıkları problemleri görmeleri ve ihtiyaçları olan kesif yem, gübre ve özellikle ortaklaşa kullanabilecekleri alet ve ekipmanları kooperatifler yolu ile temin etmenin daha yararlı olacağı bilinci içinde oldukları görülmüştür.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, araştırma kapsamındaki işletmelerde, yerli süt koyuncululuğunu iyileştirmek, geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla verilen kredilerin olumlu yöndeki etkileri şu şekilde sıralanabilir :

1. İşletmelerde hayvancılık faaliyetlerine paralel olarak yem bitkileri ekim alanının artması,

2. Sulanan arazi miktarında artış sağlanması,

3. Aktif sermaye içinde işletme sermayesi oranının yükselmesi,

4. Ahır ve ağıl kapasitelerinin artması,

5. İşletmelerde kredi ile satın alınan damızlık koyun sayısı ile beraber üretim yolu ile de hayvan varlığında artış sağlanması,

6. İşletme sermayesi içinde, üretimi artırıcı girdilerin yer aldığı cari masraflar oranının artış göstermesi,

7. Bitkisel ve hayvansal üretimde verimin artması,

8. Gayrisafi hasıla, saf hasıla, işletme kârı, tarımsal gelir, aile iş kazancı, özsermaye rantı, çiftlik rantı, toprak rantı ve rantabilite gibi işletme neticelerinde kredi öncesi döneme göre artışlar sağlanması.

KAYNAKLAR

Açıl, F., 1956. Samsun İli Tütün İşletmelerinde Rantabilite. Ankara Ziraat Fakültesi Yayınları No : 105. Ankara, S. 12.

Açıl, F., ve köylü, K., 1975. Ziraî Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 465. Ankara, s. 155.

Aksöz, İ., 1966. Erzurum Ovasındaki Ziraat İşletmelerinin Ekonomik Durumu. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. Erzurum, s. 29.

Anonymous, 1979. Türkiye İstatistik Yıllığı. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları No : 890 Ankara, s. 174-190.

Anonymous, 1954. Livestock Financing. American Bank Association. Newyork.

Aras, A., 1954. Kars Süt Mamülciliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı. Ankara.

- Aras, A., 1976. Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını No: 100 Ankara, s. 73.
- Aras, A., ve Çıkm, A., 1976. İzmir ve Çevresinde Mevcut Tarım Kooperatiflerinin Ortak Çiftliklerin Bu Kooperatiften Yararlanma Durumları ve Kooperatifçilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No : 292, İzmir.
- Gülten, Ş., 1991. Erzurum İlinde Canlı Hayvan ve Et Üretim ve Tüketim ve Pazarlama Analizleri. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No : 141, Ankara.
- Güneş, T., 1973. Türkiye'de Tarımsal Kredinin Organizasyonu, Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği. 34. Genel Kurul "Türkiye Tarımında Sermaye ve Kredi Sorunları Paneli," Ankara.
- İşyar, Y., 1975. Türkiye Hayvancılığının Üretim Problemleri ve Bazı Önerileri. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No : 208, Erzurum.
- Karacan, A.R., 1975. Elazığ Merkez İlçe Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Tarımsal Kooperatifçilik Sorunları ve Toplum Kalkınmasında Tarımsal Kredi ve Kooperatiflerin Rolü. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No : 176, Ankara.
- Knutson, R.D., 1970. Cooperative Bargaining Development in the Darnng Industry 1960-1970 Wirt Emphasis an the Central Ünitred States. U.S.D.A. Farmer Cooperative Service Washington D.C.
- Michael, G., and Suchluter, G., 1973. The Role of The Cooperative Credit In Small Farmer Adaptation of the New Cereal Varieties in India. Ithaca.